

ЛЮДМИЛА ЖИВКОВА, Четвороевангелието на цар Иван Александър. С пълно черно-бяло възпроизвеждане на оригинала и шестдесет и четири цветни факсимилета. 1980. Издателство Наука и изкуство, София. 226 str.

U posljednja dva desetljeća izdane su i obrađene minijature triju najpoznatijih i najvrednijih rukopisa trnovske umjetničke škole iz doba bugarskog cara Ivana Aleksandra. Najprije je u crno-bijeloj tehnici izdan *Manasijev ljetopis*, koji je priredio Ivan Dujčev: *Летописца на Константин Манаси*. Фототипно издание на Ватиканския препис на среднобългарския превод. Увод и бележки от Иван Дуйчев. *Паметници на старата българска писменост*, книга първа. БАН, Институт за литература, София 1963. Poslije dvije godine (1965) Български Художник у Sofiji objavio je u svečanom formatu reprodukcije u boji svih minijatura s tekстом I. Dujčeva, a istodobno je izašlo u srpskom prijevodu u Beogradu (*Minijature Manasijevog letopisa*. Priredila Ljiljana Mojsova. Naučna redakcija prevoda dr Vojislav Đurić. Български художник — Sofija, Nolit — Beograd 1965). Istodobno s izdanjem *Manasijeva ljetopisa* u Sofiji u Moskvi su 1963. objavljene minijature *Tomiceva psaltira* (M. B. Щепкина, *Българска миниатюра XIV века. Исследование Псалтыри Томича*). Sada je fototipski izdano i čuveno *Londonско еванђеље* ili *Еванђеље цара Ivana Aleksandra* iz 1356. Priredila ga je Ljudmila Živkova.

Sva su tri rukopisa nastala по želji i под pokroviteljstvom cara Ivana Aleksandra за njegovu knjižnicu. Pretpostavlja se да је dvorska knjižnica Ivana Aleksandra bila veoma bogata. Za vrijeme Turaka она је razgrabljena. Sačuvalo se samo nekoliko vrijednih rukopisa ukrašenih minijaturama. Vatikanski rukopis *Manasijeva ljetopisa* bio је u knjižnici Nikole Modruškog (Kotoranina), biskupa senjskog i modruškog, koji је posjedovao jednu od najbogatijih privatnih knjižnica svojega doba. S knjižnicom Nikole Modruškog dospio је u Vatikansku biblioteku 1481. (U 17. st. poznaо је *Manasijev ljetopis* Tonko Mrnavić i namjeravaо га превести i izdati.) O sudbini *Evanđelja Ivana Aleksandra* nešto се saznaje iz mlađe bilješke на f. 5; saznaje се да је неко vrijeme bio u Moldaviji, kamo га је, по svoј prilici, prenio neki bugarski бјегунац, potom је otkupljen по naređenju i sredstvima moldavskog vladara Aleksandra Dobrog (1400–1432). Ne zna се, međutim, kada је ni kako dospio на Atos u manastir sv. Pavla. Zna се да је u Engleskoј već više od јednog stoljeća. Naime, god. 1837. čuveni engleski putnik i kolekcionar Robert Curzon (kasnije barun Zouche) posjetio је на Atosu samostan sv. Pavla, koji је u то doba по njegovoj tvrdnji imao oko 250 srpskih i bugarskih rukopisa. Posebno zanimanje kolekcionara privuklo је upravo *Evanđelje Ivana Aleksandra*, koje mu је iguman manastira stoga darovao. Та sretna okolnost spasila је rukopis od uništenja. Koncem prošlog stoljeća велики požar uništio је zgrade manastira sv. Pavla, а s njima rukopise i druge kulturne

spomenike. Poslije smrti R. Curzona njegova je kolekcija 1876. ušla u British Museum (sada British Library), gdje se i danas čuva pod sign. BM Add. Ms 39627. Od tada su ga počeli proučavati slavisti i povjesničari (F. I. Uspenski, R. Šolvin, K. J. Grot, P. Gudev, P. A. Sirku, B. Filov). Rad B. Filova iz 1934, objavljen u povodu IV međunarodnog kongresa bizantologa u Sofiji, ocijenjen je kao najpotpunije znanstveno istraživanje o *Evandjelju Ivana Aleksandra*. »Въпреки тези значителни по брой изследвания българската историческа и изкуствоведска литература не разполага с цялостно научно изследване върху историята, художествената характеристика и стойността на евангелието на Иван Александър«, piše Ljudmila Živkova.

Evandjelje Ivana Aleksandra (ili *Londonsko evandjelje*) ima 286 folija pergamentne vel. 33 x 24,3 cm. Stranice rukopisa naknadno su paginirane olovkom. U novije doba iz rukopisa je izrezan jedan (74) list na kojemu se, po svoj prilici, nalazila minijatura sa scenom strašnog suda. Rukopis sadrži četveroevandjelje i u njemu četiri evandjelja po Mateju, Marku, Luki i Ivanu slijede jedno za drugim. Na početku svakog evandjelja dolazi sadržaj po glavama. Evandeoski je tekst ilustriran bogato ukrašenim minijaturama (352, odnosno 360 na broju). One su veoma bliske minijaturama jedne grupe bizantskih srednjovjekovnih spomenika. Na prvom mjestu, ističe Živkova, bliske su minijaturama bizantskog rukopisa iz 11. st. koji se čuva u pariškoj Nacionalnoj knjižnici (Cod. Paris, gr. 74). Scene na minijaturama ilustriraju tekst evandjelja, osim dviju na početku rukopisa koje prikazuju likove cara Ivana Aleksandra i njegove obitelji. One su ujedno »единствените миниатюри с историческа стойност в целия ръкопис«. Prva prikazuje despota Konstantina, careva zeta, i tri careve kćeri: Keru Tamaru (despotovu ženu), Keracu i Desislavu. Druga minijatura prikazuje cara Ivana Aleksandra, njegovu drugu ženu Teodoru – Saru i njihove sinove Ivana Šišmana i Ivana Asena (lik cara Ivana Aleksandra nalazi se na kraju svakog evandjelja zajedno s evandelistom). U rukopisu je na ff. 274r–275v kolo fon (pogovor pisca) iz kojega se doznaje nekoliko podataka o rukopisu; u prvom redu da ga je pisao monah Simon, da je izrađen i ukrašen po želji sâmog cara Ivana Aleksandra i da je po carevoj želji uvez optočen dragim kamenjem i biserima (danas je rukopis uvezan u drvene korice presvučene kožom). Tekstualno Simonov pogovor ubrajaju u najbolje obrasce dvorske retorike koja veoma podsjeća na panegirička djela tadašnje bizantske književnosti pisane u čast i slavu carigradskih imperatora.

Fototipsko izdanje *Evandjelja Ivana Aleksandra* Ljudmile Živkove sadrži ova poglavlja: Въведение (7–11), Поглед върху политическата история на Второто българско царство до края на XIII век (12–15), Поглед върху политическата история на България през царуването на Иван Александър (16–38), Личноста на българския цар Иван Александър, отразена в историческия и книжовен спомен (39–44), Евангелието на Иван Александър от 1356 година (45–48),

Художествена карактеристика на минијатурите (49–65), Минијатурите с портрета на Иван Александър и неговото семејство (66–70), Заклучение (71–79), Приложения (81–204), Бележки (205–210), Библиографија (211–215), Иконографија, Имена и паметници (216–221), Списък на цветните таблици (222–225), Списък на черно–белите и Цветните образи (226). Autorica je, dakle, potanko obradila rukopis, a također i političku povijest Drugog bugarskog carstva do kraja 13. st. i političke prilike u Bugarskoj u doba carevanja Ivana Aleksandra kao i njegovu ličnost, jer je rukopis za nj napisan.

Autoričina istraživanja ukrasa i pisma rukopisa nastavljaju se na dosadašnja istraživanja minijatura, koja su prije nje već obavljali Filov, Dujčev i Božkov. Proučavajući minijature *Evandĕlja Ivana Aleksandra*, Filov ne primjećuje bitne razlike u tehnici, stilu i bojama. Iznimka je po Filovu samo svjetloljubičasta boja koja je veoma često upotrijebljena, poglavito u prva dva evandĕlja. On pretpostavlja da je evandĕlje izrađivalo nekoliko veoma dobro školovanih umjetnika, ali da se u njihovu radu ne mogu uočiti bitne razlike. I. Dujčev misli da je rukopis oslikavalo nekoliko umjetnika pod vodstvom jednog majstora i zahvaljujući tome postignuta je potpuna jedinstvenost u umjetničkom oblikovanju rukopisa. A. Božkov je zastupao mišljenje da su u ukrašavanju rukopisa sudjelovale najmanje tri osobe. I istraživanja Lj. Živkove pokazuju da je minijature u *Evandĕlju* radilo nekoliko umjetnika pod izravnim vodstvom iskusnog i zrelog majstora. Pažljivo proučavanje i uspoređivanje minijatura, likova i kompozicijskih rješenja u budućnosti će, po autoričinu mišljenju, omogućiti da se razgraniči sudjelovanje četiriju ili pet umjetnika. Tekst je, pisan ustavnim pismom kontinuirano, bez podjele na riječi, lijepim i ravnim duktusom, »безусловно дело само на една рѣка«. Na osnovi komparativnog proučavanja *Evandĕlja Ivana Aleksandra* iz 1356. i vatikanskog prijepisa *Manasijeva ljetopisa* (1344–1345) zaključuje da ono »разкрива твѣрде близко сходство между двата, вѣщо преписани и богато украсени с минијатури рѣкописи от Тѣрновската книжовна школа. Този факт не изключва хипотезата, че двата книжовни паметника на изкуството от XIV век са произведения и дело на един и същ преписвач–калиграф« (47). Uspoređujući neposredno umjetnički dojam minijatura *Evandĕlja Ivana Aleksandra* s minijaturama *Manasijeva ljetopisa*, koji je završen desetak godina prije, ona uočava napredak u tehnici umjetničke minijature »отражение на поголямата зрелост в развитието на българското изкуство от средата и втората половина на XIV век« (78).

U Prilogu je fototipski izdan potpuni tekst rukopisa u crno–bijeloj tehnici i 64 stranice u boji, sve na 123 stranice. Crno–bijeले snimke reproducirane su u mikrofotografiji, k tome dvije stranice na jednoj snimci (vel. 7,3 x 5 cm), pa se na pojedinim stranicama izdanja nalazi i do 16 stranica originala. Za čitanje teksta i istraživanje iluminacije gotovo neupotrebljivo. Crno–bijeले snimke otisnute su na kunst-

druk-papiru, a stranice u boji na toniranom kunstdruku koji imitira pergamenu. Autorica ne piše po kojem je kriteriju odabirala stranice u boji, ali se razabire da su odabrane one s više minijatura (na prvom su mjestu stranice s minijaturama cara i njegove obitelji). Stranice u boji lijepo i reprezentativno predstavljaju original s kojim se slažu i u veličini (zbog toga je knjiga izdana u veličini originala rukopisa). Šteta je što se autorica i izdavač nisu odlučili da i ostali dio rukopisa izdaju u naravnoj veličini, makar u crno-bijeloj tehnici, jer to rukopis zaslužuje. Time bi jedan srednjovjekovni rukopis – važan likovno i tekstualno – postao pristupačan istraživačima (tekstolozima i povjesničarima umjetnosti) i ljubiteljima slavenskih pisanih starina. Ovakvim izdanjem kako ga je priredila Ljudmila Živkova, uza svu reprezentativnost izdanja, *Evandjelje Ivana Aleksandra* pristupačno je zapravo samo djelomično.

Anica Nazor

SLOVO

31

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1981.

S L O V O

**ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb**

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 41000 ZAGREB, DEMETROVA 11

BROJ: 31

**Urednički odbor:
ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ**

**Glavni urednik:
ANICA NAZOR**

**Odgovorni urednik:
BISERKA GRABAR**

**Tehnički urednik:
JOSIP MILIĆ**

**Lektor tekstova na hrvatskom jeziku:
ZRINKA VUKOVIĆ**

**Korektori:
JASNA VINCE, ANICA VLAŠIĆ-ANIĆ**

**Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz financijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad
SR Hrvatske, SIZ-VII.**

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1982.